

סדרת הרישומים "הגלגל היהודי"

מרלין וניג

אנטולי שמואל שלסט הוא אמן ייחודי שציוריו רוויים סמלים יהודיים. בסדרת ציוריו, שהוא מכנה "הגלגל היהודי", מתוארים תהפוכות ההיסטוריה של עם ישראל והווי החיים של היהודי הפרטי על גווניו בעידנים שונים. תיאורים אלה מעלים שאלות מהותיות, כגון זהות הפרט כחלק מהכלל, גוון האמונה הייחודי לפרט והחריגות מהכלל על ידי גוון זה, וכמובן שאלת הזהות היהודית בעתיד. התמונות בסדרה מצוירות באקריליק על בד. כל שתי פלטות, או diptych, מבטאות תקופה היסטורית טעונה; כל יחידה של זמן מוצגת כקרון נפרד אך מחובר לשרשרת ה"רכבת". הרישומים מוצגים זה אחר זה בסדר לינארי, אך לא כרונולוגי. כך מוצגים, למשל, אוקראינה בימי הבעל שם טוב, ספרד בתור הזהב, רוסיה בשלהי המהפכה הבולשביקית, פְּרָג בתחילת העת החדשה, צרפת במאה ה-19, אסון השואה, רוסיה בשנים הראשונות של השלטון הסובייטי, ישראל בימינו, ישראל בשנת תש"ח ועוד.

הקומפוזיציה רוויית סאב-טקסט ומרובה ברבדים פנימיים. מעבר לניסיון להביע באמצעות המכחול חוויה יהודית על ידי שפה אמנותית אלגורית, מכלול הציורים נותן תחושה של מסע. כל קרון שבעגלה מבטא חוויה דינמית המעבירה סיטואציה ומעוררת תחושה של האמביוולנטיות היהודית בגולה: היהודי נמשך כלפי מעלה וכלפי מטה בו בזמן. המסורת והנאמנות לתורת ישראל מהווים בד בבד כוח מושך וכוח דוחה ומדכא. העתיד (המודרנה, הרפורמה, ה"חופש") מעורר תקוות גדולות, אך מתעוררת השאלה האם יספיק היהודי להימלט.

אין מטרתו של שלסט להביע ביקורת חברתית, אלא לחפש ביטוי למהות ולמשמעות של תהליכים היסטוריים רבי עצמה שפקדו, ופוקדים גם כיום, את עם ישראל. באופן עקרוני ניתן לומר כי בעיני היוצר יש להיסטוריה דחף לנוע ולהניע קדימה. במובן זה, שורת הקרונות של העגלה מייצגת חוויה הדומה לטיסה: חוויית המעבר והשינוי הקיצוניים והמפתיעים ממציאות אחת לאחרת פוגשת את הנוסע. שלסט מנסה לשזור אמירה ייחודית על מסעו של היהודי בין עידן לעידן, בין החיים למוות, בין הגלות לנצנוצי הגאולה, ובין האין למוכר ולשורשי.

מרכיב מעניין של השפה האלגורית של שלסט הוא בדמויות הסטראוטיפ היהודי. הצגתם של טיפוסים שונים בהקשר משותף ובאינטראקציה גרפית ביניהם יוצרת אמירה, לעתים אירונית או סטירית, ולעתים נוגעת ללב באמת הקולעת שלה.

הציורים הבאים מהווים דוגמה לתהליך הנסיעה בעגלה ולחוויה המתוארת לעיל. למספור הציורים אין משמעות, אלא הם מובאים בסדר שבהם צוירו ומוספרו בידי האמן בסדרה זו.

ציור מס' 4

הציור מציג את העולם היהודי בשחר התקופה הסובייטית (שנות ה-20 ותחילת שנות ה-30 של המאה ה-20). המוני יהודים ברוסיה ראו במהפכה הקומוניסטית הבטחה ופתיחת שערים לחיים חדשים, עושר כלכלי וסדרים פוליטיים וחברתיים מתוקנים. אך התקווה הגדולה התערערה לאחר מלחמת האזרחים, ובעקבותיה החלו להתנפץ השקר והאשליה. בין הדמויות המייצגות את חוויית הפיכחון מצדדיו השונים נמצא (בצד ימין של הרישום) את היהודי המסורתי היושב כפוף, שקוע בתוך סידור התפילה; לצדו מקהלה של ילדים שרים – שרים את העתיד שלא יהיה להם. ילדים אלה נושאים תקוות שווא ואיבדו את הקשר עם עברם. מי שמדגיש את הסמליות של מקהלה זו הוא דמות התינוק חסר הישע שעדיין אין בכוחותיו לשיר ואף לעמוד לצד חבריו המזמרים. עבור הצייר, הדמויות המצוירות הן דימוי ל"ילדים אבודים" שלא ייזכרו ביהדותם אלא כעבור זמן רב.

דימוי נוסף לשכחה ולנתק באותה העגלה הוא הזוג המופיע בציור: יהודי ויהודיה מבוגרים עם מקלותיהם. הם עוברים את בדיקת המכס וממתינים לתחבורה שתוציאם מרוסיה, ייתכן שאף לארץ המובטחת. כל מה שהם לוקחים עמם מסתכם במזוודות וכינור. הקומיסר (המופקד על בית המכס) לא התאפק, נטל את הכינור והחל לנגן בו תוך שהוא נזכר בילדותו היהודית ובתרגילי הנגינה.

הבחירה בכנר מעניינת ומעוררת אסוציאציה לשלהי המאה ה-19 שבהם נכתבה יצירת המופת של שלום עליכם "טוביה החולב" ("כנר על הגג"), כאשר הכנר המופיע בציור מסמל את הפשטות והתמימות היהודית העממית ואת דעיכת העיירה עם פיתויי המודרנה. מאחורי הכנר (בצד שמאל של התמונה) עומד יהודי מאמין עטוף בטלית האוחז בספר תורה, אך רגליו עקודות – אין הוא יכול לנוע או לתמרן, הוא כבול לזמנים שעברו. מאחורי הזוג, במרכז התמונה ובאופן בולט, דמות אצה-רצה; ספרי הקודש נשמטים מידה וסלילי התפילין משתרכים אל גלגלי העגלה. דמות זו, עם חיוכה הנאיבי, ממחרת לקבל את פני החיים החדשים ברוסיה הסטליניסטית.

מתחת לגלגלי הקרון ניתן להבחין, בצדו השמאלי, בעמודים שחורים עמומים – אלה סמל שכיח באמנות הסובייטית לאיום מחנות העבודה בתקופתו של סטלין.

ציור מס' 6

במבט ראשון הציור מבטא את ה"פוגרום" ומעורר תחושה של כאוס בצבעים ובאחיזה. במרכז הקומפוזיציה ניצב עמוד אש המכלה את חיי העיירה. האש שורפת את העגלה כשהיא מבתרת אותה לשניים. מצדה האחד צלליות הגברים מוארות על ידי להבות האש כשהם מחלצים מתוך הלהבות את היקר לנשמותיהם יותר מכול – ספר התורה. מצדה השני של העגלה השרופה ילדים ונשים שניצלו באורח פלא.

הפרדה זו איננה מקרית: לעתים קרובות איבדו הילדים בעקבות הפוגרומים קשר עם המסורת. הם היו מגיעים לבתי מחסה או למשפחות לא-יהודיות, וכאשר גדלו לא ידעו עוד דבר על מקורותיהם.

הפוגרום הוא חלק מהמשקעים הפוסט-טראומטיים של היהודי הנודד שנאלץ להמשיך בתלאות נודדיו ולחפש מקלט בין גלי ההרס והניסיונות להשמיד את עמו.

ציור מס' 3

הציור היחיד שאיננו על גלגלים ברצף ההיסטורי הוא ציור זה העוסק בתקופת השואה. שם הגלגלים בכאוס אינם מובילים לשום מקום – והזמן כאילו נעצר. כל ציורי הסדרה מאופיינים בדמויות, למעט ציור זה: שם אין דמויות מפני שלא ניתן לצייר שישה מיליון נספים. אבל הכאב נוכח בצבעים עזים של שחור, טורקיז וגווני כחול.

ציור מס' 2

לבסוף, ניתן לראות את זווית הראייה הייחודית של ציור זה שמתמקד בארץ ישראל ובעיר הקודש – ירושלים. בצד הימני של הקרון משתקף סולם: סולם האפשרויות, היונק ברובד סמלי מסולם יעקב שבו מלאכים עולים ויורדים, מחברים בין שמים לארץ או בין הרוחניות לגשמיות. גם ישראל החדשה מחברת את היהודי המסורתי ליהודי המתלבט (החדש) ויוצרת ריבוי שכבות באמונה היהודית. יש בציור נימה של חוסר ביטחון או אפילו פחד, ואילו העבר משתקף מתחת לעגלה: העבר נוכח, לא משנה לאן יפנה היהודי. התמונה מעבירה את התחושה שקיים דבר מה חמקמק בהווה היהודי. החיים היהודיים לעולם ינועו על מסלול העבר והעתיד, ואילו ההווה יוותר למשמעות האישית של העלם המציאות הנוכחת. שלסט מחדיר למקום העדין הזה, שנקרא "הווה", את הניואנס האישי שלו, וירושלים מתעוררת בציוריו ונעה ממיתוס העבר למיתוס העתיד.

טכניקה אמנותית והשפעות יצירתיות ותרבותיות

הטכניקה השלסטית: שפיכת צבע על בד, התבוננות על הצורות שנוצרות בעקבות האקט ויצירה ספונטנית מתוך השראה מיידית, או כהגדרתו: תודעתית.

סגנונו של שלסט אינו נכלל בסוגה מוגדרת מכיוון שמדובר בסגנון מודרני שתכניו היסטוריים, מה שיוצר מחשבה מונוטופית (הכוונה למחשבה יחידנית). הציור המונוטופי מתמקד בנושא אחד שאותו הצייר רצה להסביר) בהקשר ליצירותיו.

שלסט התעניין בצעירותו באמן האוונגרד הרוסי פאבל פילונוב (1883–1941). ביצירותיו של פילונוב יש להבעה משקל רב בתיאור הדמויות, ואופי היצירות פוטוריסטי ומושפע מהסגנון הקוביסטי והסוריאליסטי. שלסט מתחבר לעובדת היותו של פילונוב עובד בו בזמן על המקרו והמיקרו בתיאוריו החזותיים.

שלסט עושה ביצירותיו שימוש בסמלים אלגוריים-יהודיים. בציוריו נעשה שימוש עצמתי בפרודיה, המאפיינת את האמנות הרוסית.

התערוכה "הגלגל היהודי" היא פרי עמל של השנתיים האחרונות, מאז עלייתם ארצה של שלסט ואשתו מרינה עם בנם בשנת 2006. מעבר זה מהווה תחנה נוספת ומכרעת במסעם האישי של האמן ומשפחתו: מעיר ההולדת קייב שבאוקראינה לטשקנט שבאוזבקיסטן, לקובלנץ שבגרמניה ודרך הגילוי של הקשר שלהם לתורה ולעם ישראל לארץ ישראל.

היצירות של אנטולי שמואל שלסט מחברות בין הגלוי לסמוי, בין החדש לישן. היצירות, על אף היותן בגישה מודרנית, אינן אסקפיסטיות. הן מתמודדות עם שאלות של אמונה ושאר רוח, כגון מאין ולכן (!?). היצירות מעוצבות בסגנון אישי המשלב ריאליזם מיסטי עם סימבוליזם הכרתי. שילוב מעניין זה יוצר מבוך תודעתי מרתק המלמד על דרכו הייחודית של האמן שעזב חיי נכר ומצא את יהדותו, בדרכו ובבואו לארץ ישראל. נקודת מבטו מרתקת מכיוון שהוא צופה ומשקיף על ההיסטוריה היהודית משני עברי המתרס: מחוץ לה ובו בזמן מתוכה ממש.